

Bohumil Vykypěl

Hornolužická fonologie: stav bádání*

Tilmanej Bergerej k pjećdziesiątym narodninam

Sorabistika se může pochlubit objemnou a reprezentativní, skvěle informativní a metodologicky uvědomělou (z pražské školy vycházející) morfologií spisovné hornolužické srbštiny (Faßke-Michalk 1981). Také k hornolužické fonologii bylo napsáno mnoho cenného, ale celostní popis odpovídající Faskově-Michaľkově gramatice bohužel chybí. V následujícím chci anotovaně shrnout dosavadní práci na tomto poli a načrtnout některé výhledy pro shrnující práci další. Nejprve pojednám o textech podávajících více či méně celkový popis hornolužické fonologie, pak o příspěvcích zabývajících se dílčími otázkami a nakonec o pracích, jejichž pohled na lužickosrbskou fonologii je historický.

1. Celkové popisy

Jako celek popisují fonologii hornolužické srbštiny příslušné kapitoly v gramatikách a obecných popisech tohoto jazyka, několik časopiseckých, resp. sborníkových textů a také jeden svazek lužickosrbského jazykového atlasu.

1.1. Gramatiky a obecné popisy hornolužické srbštiny

Starší, prakticky zaměřené gramatiky Vladimíra Mohelského a Pawoła Wowčerka podávají stručné popisy výslovnosti hornolužické srbštiny, aniž by zohledňovaly rozdíl mezi hláskami a fonémy či popisovaly systematiku hornolužického hláskosloví, ba zčásti i zatemňují vztah mezi psaným a mluveným jazykem (srov. Mohelský 1948, 7–11; Wowčerka 1954, 13–26; u Wowčerka se najdou i odkazy na ještě starší práce; pro ty srov. i Schuster-Šewc 1966a, 30–31 a Wölke 2005).

Nevydána bohužel zůstala práce Frida Michaľka (Michalk 1953), srovnávající hornolužickosrbský a ruský fonologický systém. Kromě toho napsal Frida Michaľka text o hornolužické fonologii a fonetice pro učitele (Michalk 1955), v němž se najdou mnohé cenné informace. Kromě obecně fonologických výkladů se nejdříve prezentuje důkladný popis spisovné výslovnosti vokálů hornolužické srbštiny zejména ve srovnání s němčinou (někdy i s upozorněním na substandardní varianty). Není ovšem přitom zcela jasné, zda se vokál *y* považuje za samostatný foném nebo ne. Dále následuje spolehlivá, na artikulačním základě založená klasifikace konsonantů (afrikáty se hodnotí monofonematically, *c'* se zajímavě pokládá za variantu *č*). K tomu je opět připojen důkladný popis výslovnosti konsonantů ve srovnání s němčinou. Zajímavá (a ojedinělá) je interpretace hlásky *k^h* jako samostatného fonému. Uvádějí se následující komutační páry (s. 84): *wuchow* [wuk^how] 'úkryt' : *lukow* [wukow] 'luk' (gen. pl.) : *wuchow* [wuxow] 'uch'. Zjevně se zde při komutačním testu srovnávají celá slova a nerespektují se hranice morfémů (proti doporučení Trubeckého 1939, 249): prefigované *wu-chow* vs. neprefigované *lukow* a *wuchow*. Kromě toho najdeme u Michaľka ještě i kapitoly o

* Příspěvek byl napsán v rámci badatelského stipendia Nadace Alexandra von Humboldta na Tubinské univerzitě.

kombinatorice, o slabice a o přízvuku. Na vrub skicovosti a učebního charakteru textu jdou různé nekonsistentnosti (např. o *w* a *j* se mluví někdy jako o konsonantech, jindy jako o polokonsonantech a ještě jindy – v kapitole o diftonzích – jako o vokálech).

Pro praktickou potřebu školní výuky (na vyšších stupních středních škol) byla původně sepsána také dvoudílná Gramatika hornolužické srbštiny Hince Šewce (Šewc 1968; 1976), svým obsahem však tato gramatika přináší víc než běžné učebnice (což ostatně potvrzuje i to, že první svazek byl přeložen do angličtiny; Schuster-Šewc 1996). To platí také o její fonologické části (srov. Šewc 1968, 12–43): důsledně se pracuje s fonologickými pojmy, popisuje se (na distinktivních rysech založená) systematika fonémů hornolužické srbštiny i jejich fonetická realizace a věnuje se značná pozornost ortoepii a napětím mezi standardem a substandardem (k tomu srov. i níže § 4). Fonologická kapitola Šewcovy gramatiky patří mezi nejinformativnější texty o hornolužické fonologii (byť se necituje žádná literatura). Dodejme nicméně, že první svazek Šewcovy gramatiky recenzoval a ostře kritizoval Helmut Faska (srov. Faške 1969). Jeho kritika se týkala zejména morfolologické části, ale některé výhrady vznesl i proti části fonologické (s. 246: popis artikulace *z*, *z'* a *s*, popis fonologického statusu hlásky *k^h*; s. 248: popis fonému *w*).

Spolehlivou stručnou informaci o hornolužické srbštině vůbec a o její fonologii zvláště podává náčrt gramatiky hornolužické srbštiny od Frida Michalka připojený ke slovníku K. K. Trofimoviče. Čtenář zde najde i elementa morfonologická a poznámky k pravopisné adaptaci cizích slov (srov. Michalk 1974, 473–478; bez literatury).

Sám Konstantin K. Trofimovič napsal učební brožurku o hornolužické srbštině s relativně obsáhlou kapitolou fonologickou (Trofimovič 1989, 7–15). Podává zde spolehlivý výčet hornolužických fonémů i s cennými, byť stručnými (dynamicko-fonologickými) komentáři ke statusu jednotlivých fonémů (jen u *c'* chybí zmínka o jeho alternativním bifonematickém hodnocení) a k míře jejich centrálnosti či perifernosti (i s přihlédnutím k hovorovému jazyku). Relativně podrobný je také popis fonetické manifestace fonémů hornolužické srbštiny. Obojí se pak instruktivně srovnává s ruštinou (příp. běloruštinou). Kromě toho zde ještě najdeme základní údaje kombinatorické (s. 15) a morfonologické (s. 15–17).

Dobrá fonologická informace se najde také v brožurce Guntera Schaarschmidta (2002, 7–15). Schaarschmidt podává výčet fonematického inventáře a jeho třídění podle distinktivních rysů s důležitými poznámkami k některým „fuzzy points“ hornolužického fonologického systému (*i* a *y*, *ě* a *ó*, *č'* a *ž'*, *s'* a *z'*, *g*, *f* a *v*, *x*, depalatalizace). K tomu pak přidává i stručné morfonologické poznámky („phonotactics“), rozdělené do „predictable alternations“ a „unpredictable alternation“, tj. do Trubeckého (Trubetzkoy 1934) kombinatorických (fonologicky daných) a volných (morfologicky daných) alternací. Schaarschmidtův popis je cenný zejména dílčími postřehy významnými z hlediska teorie popisu hornolužické fonologie (např. tendence k fonologické fúzi hlásek *w*, *j* a *h*); nevýhodou je pochopitelně jeho stručnost (uvádí se ovšem nejdůležitější literatura předmětu).

Výčet fonémů hornolužické srbštiny, krátký komentář k jejich výslovnosti a jednu ortoepickou poznámku (k afrikátám) najdeme ve stručném fonologickém úvodu k Faskově zkrácené verzi Faskovy-Michalkovy morfologie (Faska 2003, 2–9).

Konečně zmiňme také tři příspěvky od sorabistických specialistů v slavistických encyklopediích:

K. K. Trofimovič (1977, 175–184) popisuje zejména fonologii hornolužického spisovného jazyka. Na encyklopedii je jeho příspěvek velmi informativní (dotýká se

výslovnosti, strukturace fonologického inventáře, částečně i kombinatoriky) a zčásti zde najdeme i srovnání s ruštinou a také morfonologická a historicko-fonologická elementa.

Podobně informativní je i kapitola o lužické fonologii ve sborníku Slavjanskije jazyki (Jermakova/Nedolužko 2005, 315–318). Především se pojednává o spisovné hornolužické srbštině, zohledňují se i některé hovorové a dialektální varianty. Cenná je obsáhleji pojednaná kapitola morfonologická (s. 318–320).

Gerald Stone napsal kapitolu o obou lužických srbštinách v objemné knize *The Slavonic Languages*; třináct stran v ní věnuje i lužickosrbské fonologii (viz Stone 1993, 600–613). Nejdříve stanovuje inventář hornolužických fonémů a grafémů a popisuje jejich vzájemnou korespondenci a přidává krátký komentář k inventáři fonémů a k distinktivním fonologickým vlastnostem jednotlivých fonémů. Totéž se opakuje pro dolnolužickou srbštinu. Následuje náčrt historické fonologie obou lužických srbštin a pasáž o jejich prozodii (z hlediska současného jazyka i historicky). Poměrně obsáhle je komentována morfonologie (s. 610–613), rozdělená ovšem historizujícím způsobem do alternací zděděných z praslovanštiny a alternací popraslovanských. Stručným výtahem Stona (1993) je Stone (1998, 179–180).

1.2. Časopisecké a sborníkové texty

Několik celkových popisů fonologie hornolužické srbštiny se objevilo i časopisecky, resp. sborníkově.

Příspěvek Hince Šewce (Schuster-Šewc 1966b) byl součástí první etapy práce na velké vědecké gramatice hornolužické srbštiny, kterou představovaly teze o jednotlivých částech této gramatiky. Dokončit gramatiku se původně plánovalo do konce roku 1968, nakonec však vyšla jen morfologie (Faßke/Michalk 1981). V úvodu svého textu Šewc vysvětluje teoretické základy svého fonologického popisu; jsou jimi klasická pražská fonologie a její jakobsonovská poválečná reformulace. Protože podle jeho slov dosud chybí akusticko-sonografický popis hornolužické srbštiny, volí autor (poněkud s otazníkem) popis distinktivních rysů hornolužických fonémů jednak na základě analogie k ostatním jazykům, jednak podle dosavadních poznatků o hornolužické fonetice a fonologii. Nejdříve pak stanovuje inventář hornolužických fonémů (mezi fonémy počítá i *z'* a *c'*). Poté fonematický inventář třídí, a to nejprve podle akustických distinktivních rysů vokaličnost – nevokaličnost a konsonantičnost – nekonsonantičnost: nekonsonantické a vokální jsou vokály, konsonantické a nevokální jsou konsonanty a konsonantické a vokální jsou sonory. Sonorami jsou v hornolužické srbštině podle Šewce *r*, *l*, *m*, *n*, *w*, *j* a *h*. S jejich sonoričností pak souvisí i jejich kombinatorické vlastnosti: nepodléhají neutralizaci znělosti, ani ji nezpůsobují. Kategorie sonor se pak ještě dále dělí na pravé sonory *r*, *l*, *m* a *n* a polosonory *w*, *j* a *h*. První jsou akusticko-artikulačně bližší vokálům, druhé konsonantům. Z toho pak vyplývá i rozdíl v jejich syntagmatickém chování: pravé sonory tvoří – aktuálně nebo potenciálně – jádro slabiky (mají slabikotvornou funkci), polosonory nikoli. Důležité je rovněž upozornění na tendenci k vzájemné fúzi polosonor (srov. už výše § 1.1.). Pravé sonory Šewc dělí na nazály a orální fonémy a celou kategorii sonor pak strukturuje na základě opozic sonor vůči nesonorním konsonantům (nazálnost, laterálnost, vibrantnost). Konsonanty dělí do čtyř korelací (kontinuálnost – abruptivnost, znělost – neznělost, palatalizovanost – nepalatalizovanost, sibilantnost – nesibilantnost). Inventář vokálů strukturuje alternativně s graduální a s binárními opozicemi a rovněž jej rozděluje na jeho maximální variantu (v přízvukné slabice) a minimální variantu (mimo přízvuk). Příspěvek uzavírá matice distinktivních rysů fonémů spisovné hornolužické srbštiny.

Celá strukturace inventáře hornolužických fonémů představuje zdařilý náčrt, potřebný nicméně další precizace – jednak co do popisu distinktivních rysů fonémů, předpokládajícího důkladnější experimentálně fonetická zkoumání, jednak pak co do strukturace samotné (Šewcovi matici fonému spisovné hornolužičtiny kritizoval Brozović 1968, viz níže). Ocenit je třeba soustavně přihlížení ke kombinatorickým aspektům fonologie, cenné jsou rovněž poznámky k dynamice hornolužického fonologického systému (fúze polosonor, vliv psaného jazyka apod.). Schuster-Šewc (1966b) představuje určitý komplement k Šewcovi (1968, srov. výše § 1.1.): něco zde je navíc (např. podrobnější rozbor strukturace inventáře), něco zde není (např. podrobnější popis výslovnosti a ortoepie).

Méně zdařilý je příspěvek Wolfganga Jakobyho (Jakoby 1977). Byl ohlášen jako syntéza dosavadních bádání (ale citují se jen Šewc 1968 a Michałk 1974!) s přidáním některými novými úvahami, ale je znehodnocen omyly či spornými interpretacemi: autor se nechal svést grafikou a *ć* považuje za samostatný foném; hlásku *c'* hodnotí monofonematically; *v* bylo vyřazeno z inventáře fonémů, ale *g* a *f* byly zahrnuty, ačkoli mají podobný status neplně integrovaného prvku; *h* je považováno za znělý protějšek *x*; *w* je zřejmě pokládáno za substituent původního *v*. Naopak palatalizované *z'* právem není považováno za foném a zčásti cenné jsou formalizace některých distribučních pravidel (*ě* a *e*, *ó* a *o*; *h* a varianty fonému *x*). Kromě toho se v textu najdou matice hornolužických fonémů, které ovšem nejsou opřeny o vlastní fonetická měření.

M. I. Lekomceva má ve své knize o typologii slabičných struktur ve slovanských jazycích také kapitulu o fonologickém systému spisovné hornolužické srbštiny (Lekomceva 1968a). Podobně jako Schuster-Šewc (1966b) staví i Lekomceva v důsledku absence dostatečných akusticko-artikulačních fonetických popisů hornolužické srbštiny na „transfonologizaci“, zejména na srovnání hornolužické srbštiny s němčinou, polštinou a češtinou. Důkladný artikulačně-akustický popis hornolužických fonémů ústí do matice hornolužických fonémů (kritizoval ji Brozović 1968). Najdeme zde ovšem i problematické body (palatální *h'*, *č'*, *dž'*, *k'*, *x'*, *l'*; *η* a *η'*, bez komentáře je *f* a *f'*; uvedeno je jen *k^h*, ne *x* ad.). Na to následuje schematicky (v tabulkách) zachycený popis možných podob hornolužické slabiky v závislosti na fonologických vlastnostech fonémů. Celý popis je zasazen do celoslovanských souvislostí a do celkového metodologického rámce vysvětleného v úvodu práce. Také pro tuto metodologickou determinaci by bylo třeba obsáhlejšího obecného komentáře k autorčiným vývodům (neřeší se např. otázka určování hranice slabiky uvnitř slov). Nicméně předložený popis samozřejmě představuje možné východisko a cenný základ k dalšímu popisu zanedbávaného syntagmatického aspektu lužickosrbšské fonologie (nabízí se mj. srovnání se spíše sémiologicky či morfonologicky zaměřeným přístupem Helmuta Fasky; srov. níže § 2.1.). Zkrácenou verzí je Lekomceva (1968b) a verzí předběžnou pak Lekomceva et al. (1963).

Jedním (podstatným) aspektem celostního popisu hornolužické fonologie se zabýval Dalibor Brozović (1968): sestavil matici fonémů hornolužické srbštiny, tzn. soubor definic hornolužických fonémů jako svazků distinktivních fonetických vlastností. Příspěvek je napsán v jakobsonovském střihu, definice fonémů jsou vystavěny důsledně binárně, akusticky a paradigmaticky. Kromě toho se v textu najdou poznámky k interpretaci některých fonetických veličin co do jejich fonologického statusu (zejm. *c'*, *k^h*, *h*, *y*) a také deklarace potřeby všestranného popisu hornolužické fonologie a výčet jeho nejdůležitějších témat (k tomu srov. i níže § 4).

Z důsledně glosematického hlediska se hornolužickou fonologií pokusil popsat autor těchto řádků (viz Vykypěl 2004).

1.3. Sorbischer Sprachatlas 13

Jako má na začátku zmíněná morfologie Fasky a Michaľka (Faßke/Michalk 1981) svůj dialektologický pendant (Faßke 1975; 1988), tak má budoucí velký popis hornolužické fonologie už nyní svůj více než důstojný dialektologický protějšek v 13. svazku lužickosrbského jazykového atlasu z pera Helmuta Fasky (Faßke 1990a). Platí slova M. I. Le-komcevové (1968a, 174): „Относительно верхнелужицкого языка можно сказать, что фонологические системы его диалектов описаны лучше, чем фонологическая система его литературной формы.“

Toto dílo nabízí minuciózní analýzu jednotlivých fonologických jevů lužickosrbských dialektů (horno- i dolnolužických) a je empiricky navýsost bohaté, velmi informativní a přehledně zpracované. Pochopitelně jde o text atlasovitě fragmentární, jednotlivé otázky jsou pojednány separátně a selektivně: svazek „beschreibt nicht das phonologische Gesamtsystem des sorbischen Kontinuums, sondern er beschränkt sich auf die Darstellung phonologisch relevanter Differenzen im Lautsystem der einzelnen sorbischen Dialekte“ (Faßke 1990a, 5). Zcela absentuje prozodie (srov. ale níže § 2.1.) a téměř zcela kombinatorika fonémů, pojednává se vlastně jen o rozdílech mezi inventáři fonémů jednotlivých dialektů. Ty jsou pak odděleně shrnuty pro vokály a pro konsonanty (§§ 29 a 60, s. 118–124 a 246–252). Snad přirozená (nebo alespoň obvyklá) v deskriptivní dialektologické práci je skutečnost, že se nezohledňuje interakce mezi dialekty a standardem; to je nicméně naléhavý úkol dalšího bádání.

Z obecného hlediska hodný pozornosti je metodologicky velmi uvědomělý, v zásadě z klasické pražské školy vycházející úvod (s. 5–13). V něm se nejdříve krátce resumuje literatura k lužickosrbské fonologii (uvedená pak i na s. 260–262; dosud snad nejúplnější soupis). Pak se zmiňují důležité zásady dialektologického popisu, které budou v knize uplatněny: je třeba zohlednit inventář fonémů, jejich fonologický obsah, tj. distinktivní rysy konstituující daný foném, distribuci jednotlivých kombinatorických variant fonémů a také kvalitativně a kvantitativně (statisticky) zhodnotit fakultativní varianty fonémů. Z teoretického hlediska je zajímavé rozlišování mezi ztrátou relevance určitého protikladu fonémů nebo distinktivních rysů (částí fonologického obsahu fonémů) a neutralizací (s. 6–8, § 0.3.–0.4.). Tento bod by velmi stál za bližší pojednání: uvedené rozlišování sice podle mého názoru není beze zbytku jasně vysvětleno a zdůvodněno, nicméně zdá se, že není zcela neoprávněné a může být dokonce inspirativní (např. při vysvětlování kolísání fonologických manifestací slov nebo při pojednání tzv. latentních fonémů). Z teoretického hlediska je také důležitá precizace Trubeckého (Trubetzkoy 1939, 44–46) třetího pravidla rozlišování mezi variantami a fonémy, podaná už dříve (Faßke 1979) a zde ještě dále zpřesněná (obávám se, že většina obecných fonologů – pokud je klasická pražská fonologie dnes ještě vůbec zajímavá – neví, že tuto důležitou věc mají hledat u Helmuta Fasky v 13. svazku lužickosrbského jazykového atlasu na s. 8–9...). A aby na přínosných teoretických poznámkách nebylo dost, zavádí se v následujícím oddíle (s. 9–10, § 0.5.) důležitý pojem homofonu, tj. stejné fonetické realizace (manifestace) různých fonémů (podobně jako homonymum představuje stejnou morfovou realizaci různých významů). Separátně rozvinul Faska tento pojem ve dvou zvláštních textech (Faßke 1991 a Faska 1996). Na tomto místě chci jen dodat, že obdobný pojem lze najít u Louise Hjelmsleva (srov. Vykypěl 2005, 348–349, 2006a). Konečně § 0.6. (s. 10–12) přináší část pro samotnou (horno)lužickosrbskou fonologii nejzajímavější, totiž fonologické matice fonémů panchronního inventáře lužickosrbských fonémů. Fonémy jsou zde charakterizovány na artikulačním základě, u vokálů jsou uváděny i akustické charakteristiky, a to podle Novotné-Hůrkové 1976 (srov. i níže § 2.2.). Z panchronnosti ovšem – jak lze očekávat – vyplývá pouhá aproximativnost

takové matice: některé fonologické opozice v některých dialektech nejsou a určité distinktivní rysy u daných fonémů ztrácejí na relevanci nebo mají jiný status (např. foném *x* je vzhledem ke své variantě *kʰ* v některých dialektech ± co do závěrovosti). Kromě toho chybí maticová charakteristika fonémů *ž* a *ž*, která ovšem je na příslušných místech v hlavním textu (srov. § 38, s. 153–158). Tato panchronní matice je pak nicméně vlastně aktualizována ve zmíněných shrnujících kapitolách (§§ 29 a 60, s. 118–124 a 246–252), v nichž se ukazuje, které z potenciálních lužickosrbských fonémů jsou v jednotlivých dialektech aktuálně přítomny.

Celkově nelze než zopakovat, že Faskova synchronní fonologie lužickosrbských dialektů představuje jak z teoretického, tak z empirického hlediska dosud nejcennější příspěvek k našemu tématu.

Jako se dostalo Šewcově gramatice hornolužické srbštiny (Šewc 1968) ostré kritiky od Fasky (srov. výše § 1.1.), tak se dostalo Faskově fonologickému svazku lužickosrbského jazykového atlasu ostré kritiky od Šewce (srov. Schuster-Šewc 1995a). Šewcův recenzní článek je rozsáhlý a důležitý (přináší mnoho materiálu, zejména dialektálně-historického). Obecně se kritizuje předpoklad lužickosrbského kontinua (podle Šewce představují obě lužické srbštiny dva praslovanské dialekty, které se postupně sbližovaly). Souhlasí se s pojmem homofonu a s příklady na něj (s. 73). Naopak nepřijímá se Faskovo popírání existence fonému *z'* v hornolužické srbštině (s. 73–75). Podobně jako jsme to viděli výše, upozorňuje se na problémy spojené s panchronií maticí lužickosrbských fonémů (na příkladu *ě* a *ó*; s. 72–73). Především se ovšem kritizuje Faskův svazek k diachronní fonologii lužickosrbských nářečí (srov. i níže § 3).

2. Dílčí otázky fonologie hornolužické srbštiny

Práce k dílčím otázkám hornolužické fonologie chci rozdělit do tří částí: část první o textech Helmuta Fasky, část druhou o textech ostatních autorů a konečně část třetí o textech primárně dialektologických.

2.1. Helmut Faska

Helmut Faska se od ostatních autorů píšících o hornolužické fonologii odlišuje jednak tím, že k tomuto tématu napsal nejvíce textů, jednak tím, že je autorem několika důležitých příspěvků k některým obecně fonologickým otázkám (význam Helmuta Fasky pro obecnou jazykovědu a sorabistiku jsem se pokusil shrnout na jiném místě; Vykypěl 2006a).

Obecné texty jsou vystaveny především právě na lužickosrbském materiálu. Výše (§ 1.3.) už byly zmíněny texty k Trubeckého třetímu pravidlu (Faßke 1979) a k pojmu homofonu (Faßke 1991; Faska 1996). První text vychází z problému fonologické interpretace hlásek *ó* a *ě* v dolnolužické srbštině, druhé dva texty stavějí na interpretaci bilabiálního *w*, znělé spirantní veláry *ɣ*, palatálního *c'* a vokálu *y*. Už předtím se Faska na materiálu lužickosrbských dialektů zabýval – vycházeje z Mathesiova zdůraznění potřeby kvantitativních fonologických analýz (Mathesius 1931) – otázkou míry využití fonologických protikladů v systému jazyka (*langue*) a v užívání jazyka (*parole*) (Faßke 1967; Faska 1972a).

Dále je třeba zmínit dva texty k opomíjenému a obtížnému tématu **syntagmatického aspektu** fonologického systému. V prvním z nich Faska zkoumal distribuci fonému *l* v obou lužických srbštinách (Faska 1972b). V druhém příspěvku (Faßke 1980) pojednal o syntagmatickém chování i dalších lužickosrbských fonémů a zasadil je do západ-

slovanského kontextu. Obtížná je už volba jednotky, v jejímž rámci se kombinace sledují. Faska volí morfém (minimální znak), ale lépe je možná rozdělit popis do dvou rovin a sledovat kombinace v rámci slabiky jako nejmenší syntagmaticko-fonologické jednotky a nato pak sledovat kombinace v rámci morfému jako nejmenší jednotky morfonologické či formálněmorfolozické, přičemž možnostmi kombinací v rámci slabiky jsou determinovány možnosti kombinací v rámci morfémů a kombinace v rámci morfémů pak mohou ukazovat na jazykový typ ve smyslu pražské typologie (srov. Fischer-Jørgensen 1952, Vykypěl 2005, 72). Dále se Faska omezuje na popis kombinací fonémů na začátku morfémů v dolnolužické a hornolužické srbštině a ty pak srovnává s kombinacemi v ostatních západoslovanských jazycích. I tento Faskův text je zajímavý teoreticky i empiricko-materiálově (byť samozřejmě nezůstává bez otázek). Obecně je zde dobře vidět, jak nesnadné je rozlišit mezi kombinacemi v daném jazyce nemožnými a kombinacemi pouze neexistujícími v aktuálním souboru znaků daného jazyka.

Dva texty jsou věnovány **otázkám inventáře fonémů**. Fonologickou exhibicí je suverénně virtuózní článek o fonologickém statusu hlásky *c'* v hornolužické srbštině, v němž je mimo jiné a především jasně ukázána nutnost bifonematického hodnocení této veličiny (Faške 1990b). V druhém příspěvku se Faska zabýval fonologickým statutem hlásky *u* (Faške 1997): popisuje její kombinatorické a distinktivně-fonologické vlastnosti a upozorňuje na její dvojí morfonologické chování (v týchž morfonologických pozicích nacházíme někdy alternaci *u* – *l*, jindy *u* – *u'*; k tomu viz i Vykypěl 2002, 245–246, 2006a). Sotva korektní je ovšem jeho interpretace *u* jako homofonu manifestujícího dva fonémy *u₁* a *u₂* (psané *w* a *l*), neboť výskyt rozdílné alternace je dán morfonologicky, nikoli fonologicky.

Jestliže bylo výše (§ 1.3.) řečeno, že v synchronně fonologickém svazku lužickosrbšského jazykového atlasu chybí kapitola o prozodii, pak ji zčásti nahrazuje Faskův text o **přízvuku** v lužické srbštině (Faške 1978). V tomto příspěvku se zajímavě pojednává hned několik témat: různá délka přízvučných vokálů podle fonematického okolí, otázka koexistence slov synchronně domácích s přízvukem na první slabice a slov synchronně cizích s přízvukem na slabikách jiných, přízvukování předložkových spojení, otázka poměru mezi hlavním a vedlejším akcentem víceslabičných slov v lužickosrbšských dialekttech (ne všechny dialekty mají hlavní přízvuk na první slabice!), otázka geneze pevného přízvuku.

Konečně zmiňme ještě příspěvek k **otázkám ortografickým**, zabývající se vytvořením jednotné ortografie a grafiky hornolužické srbštiny v 19. století (Faške 1984).

Roztroušené cenné Faskovy poznámky k fonologickým aspektům současné hornolužické srbštiny se konečně najdou také v novější kolektivní, Faskou redigované práci (Faska 1998).

2.2. Ostatní badatelé

Přehled příspěvků ostatních autorů začněme vytčením textů, v nichž (horno)lužická srbština figuruje spíše jako materiál pro exemplifikaci **obecně fonologických** či jazykovědných úvah. To nacházíme už u N. S. Trubeckého (Trubetzkoy 1939) a Romana Jakobsona (Jakobson 1971). U Jakobsona (1971, 139, 166, 186) se setkáváme s důležitým tvrzením o neexistenci či zanikání palatální korelace v lužické srbštině. Faške (1967, 203, pozn. 3) toto Jakobsonovo tvrzení označuje výslovně za omyl. Autor těchto řádků použil pro srovnání mezi glosematikou a fonologií některé příklady z hornolužické fonologie: otázku palatální korelace, dvojí alternaci /w/ – /w'/ a /w/ – /l/, variaci fonému *x*, otázku fonému *h* (Vykypěl 2002) a vymezení kategorie vokálů v hornolužické srbštině (Vykypěl 2003). Kromě toho je konečně třeba zmínit i ojedinělý

pokus aplikovat transformační generativní gramatiku na jednu otázku hornolužické fonologie, resp. spíše morfonologie, a to výklad koncovky infinitivu, který podnikl Anthony L. Vanek (1972). Kromě toho budiž zmíněny ještě starší, pro středoškolské učitele sepsané texty Frida Michálka o obecné fonetice a fonologii, v nichž se také najdou zmínky o lužickosrbské fonologii (Michálek 1954a, 1954b, 1954c).

Přehled příspěvků primárně sorabistických lze začít sérií empiricky cenných článků Jiřiny Novotné-Hůrkové, výsledků (bohužel!) nedokončeného projektu systematického **fonetického popisu** zvukové stránky spisovné hornolužické srbštiny (informaci o starším pokusu o získání materiálu pro takový popis podal Josef Páta 1931). První text (zmíněný už výše v § 1.3.), přináší akusticko-fonetickou charakteristiku hornolužických vokálů a jejich srovnání s vokály českými z tohoto hlediska; přiloženy jsou vybrané spektrogramy izolovaných slov (Novotná-Hůrková 1976). Druhý text pojednává z hlediska akustického a percepčního o rozdílné kvantitě a intenzitě hornolužických vokálů v souvislosti s přízvukem (Novotná-Hůrková 1978). Konečně poslední text podává fonetickou charakteristiku členů dvou hlavních korelací ve fonologickém systému hornolužické srbštiny: korelace znělosti a korelace palatálnosti (k úvaze je zde mj. také zajímavě dána možnost zařadit do palatální korelace páry *s – š*, *z – ž* a *c – č*) (Novotná-Hůrková 1993). Ocenit je třeba skutečnost, že fonetika se v uvedených příspěvcích pojímá – s nadsázkou řečeno – jako ancilla phonologiae a fonetická charakteristika se zásadně chápe jako popis manifestace (realizace) fonologických veličin.

Tradiční pojetí fonetiky bez významnějších fonologických reflexí představuje naopak starší text Antonína Frinty **o dlouhých samohláskách** v lužické srbštině (Frinta 1963). Frinta nejdříve konstatuje nefonologičnost délky lužickosrbských vokálů a rovněž skutečnost, že vokály se dlouží pod přízvukem, avšak ne vždy. Tuto skutečnost se pak snaží deskriptivně a explikativně postihnout. Materiálově cenný je přehled historických dokladů na označování délky (které je velmi nedůsledné, reflektující tak právě nefonologičnost délky) a přehled názorů spisovatelů gramatik (starých i nových) o kvantitě v lužické srbštině (s. 37–46). Následuje seznam slov s dlouhými samohláskami v nynější výslovnosti, sestavený na základě publikovaných záznamů mluvené řeči a jejich přepisů a na základě autorova dlouhodobého pozorování a zaznamenávání délek (s. 46–50). Interpretace náleží je ovšem ponechána v zásadě otevřená a pouze se opakuje konstatace, že pod přízvukem se v lužické srbštině vokály mohou zdloužit i zůstat krátké (a někdy jsou dlouhé i po přízvučné předložce), ale není zcela jasné, kdy zdloužení nastává a kdy ne (s. 50–51). K Frintově článku připojil svůj dodatek Zenon Sobierajski (1963), který kritizuje především užití auditivní metody fonetiky, obecně nejisté a dnes už sotva dostačující, a postuluje potřebu přesných experimentálních měření. Proti Frintově článku zčásti protestoval i Faska (1978, 15).

Tématu **přízvuku**, v hornolužické srbštině jevu na pomezí fonetiky a fonologie, se věnovala Kateřina Macháčková. Ve svém krátkém příspěvku resumovala literaturu zabývající se hornolužickým přízvukem (od nejstarších gramatik po současnost) a speciálně řešící otázku dloužení přízvučných vokálů (Macháčková 1998). Na toto téma napsala autorka i monografii (Macháčková 1997), bohužel nevydanou, pouze transformovanou do časopiseckého článku, v němž najdeme hodně fonetického měření, ale málo fonologické interpretace (Macháčková 1999). Helmut Jenč (1965a, 1965b) psal podrobně o komplikovaném, fonologicko-morfonologickém problému přízvukování předložkových vazeb v lužické srbštině. Handrij Róža (1966) pojednal o důležitém a zajímavém tématu přízvukování cizích slov.

O rovněž důležitém, ale málo všímaném tématu poměru mezi fonologií (prozodií) a **metrikou** v hornolužické srbštině psala – ve srovnání s češtinou – Zuzanna Topolińska (1959).

K fonologii věty, resp. ke kombinatorice fonémů při spojování slov v rámci věty či **sandhi** v lužické srbštině psal obsáhle na dialektologické bázi a ve srovnání s němčinou a slovanskými jazyky a také při zohlednění diachronie Frido Michalk (srov. Michalk 1964; zkrácené verze jsou Michalk 1965a, 1965b).

K jedné z otázek lužickosrbského fonematického inventáře, totiž otázce tzv. cizích fonémů přispívá na příkladu **f** a **g** text Geralda Stona (Stone 1968), ale činí tak spíš z historického a historicko-srovnávacího hlediska než z hlediska zajímavé otázky synchronní cizosti, míry integrovanosti fonémů do fonologického systému (a jejich strukturních předpokladů) a synchronního dynamismu jazykového systému. Nicméně i k tomuto aspektu se zde najdou poznámky a cenný materiál, zejména pak pokud jde o kolísání v hodnocení slov s **f** a **g** co do jejich cizosti.

Podobnou otázkou, totiž alternací **g** – **dz** a existencí fonému **dz** v hornolužické srbštině, se zabýval Rudolf Jenč (1976). Historicky jde v případě zmíněné alternace o učený polonismus, synchronně zde lze vidět jeden s prostředků signalizace cizosti (srov. k tomu i Vykypěl 2002, 246, pozn. 13).

Výše (§§ 1.2., 2.1.) už byly zmíněny Šewcovy, Lekomcevové a Faskovy příspěvky k syntagmatickému aspektu hornolužické fonologie. Otázkou **konsonantických skupin** se (o něco méně zdařile) zabýval také Wolfgang Sperber (1982). Analyzoval dvoukonsonantické skupiny před vokálem na začátku slova a po vokálu na konci slova v ruštině, bulharštině a hornolužické srbštině. Jeho práce shromažďuje do jisté míry cenný materiál. Explicitně se ale neřeší zásadní otázka, kdy je určitou hláskovou sekvencí třeba hodnotit monofonematicky a kdy bifonematicky, pouze se apriori vylučují afrikáty (neříká se však, co se jimi rozumí!) a ty se hodnotí monofonematicky. Ovšem právě situace v hornolužické srbštině neumožňuje tak jednoznačný závěr, protože zde lze např. **c'** hodnotit jako manifestaci spojení fonémů **t** a **š** (srov. Faške 1990b a výše § 2.1.). Podobně nejasné je hodnocení palatalizovaných konsonantů na začátku slova: sice se říká (s. 741), že sekvence **K + j + V** představuje jednu z realizací sekvence **K' + V** a že zároveň neexistuje opozice mezi **K + j + V** a **K' + V**, jinými slovy říká se, že jsou dány fonetické (manifestační) i teoretické (komutační) podmínky pro hodnocení palatalizovaných konsonantů jako spojení **K + j**, ale přesto se počítá s existencí palatalizovaných konsonantických fonémů a skupiny **K + j** před vokálem na začátku slova se považují za řídké. Někdy není jasné, zda se vůbec pojednává o kombinaci hlásek nebo o kombinaci fonémů, například když se (s. 742) tvrdí, že v hornolužické srbštině neexistují na začátku slova skupiny **xw** a **xw'**, protože **/x/** se na začátku vyslovuje [**k^h**]; naopak se říká (s. 746), že v hornolužické srbštině existuje spojení fonémů **t** + **š** na začátku slova, ale protože se toto realizuje jako afrikáta, vylučuje ho autor ze svého pojednání. Tyto a jiné věci pak zčásti znehodnocují i statistické závěry příspěvku. Opět se ukazuje, že *qualitas quantitati praeponenda est*. Obecně se kromě toho neklade (ovšem nadmíru obtížná!) otázka po rozlišení mezi náhodně a strukturně chybějícími skupinami konsonantů.

O něco zdařilejší se zdá kapitola na toto téma obsažená v knize Ireny Sawické o struktuře konsonantických skupin ve slovanských jazycích (Sawicka 1974, 75–81). Nacházíme zde nejprve stručný popis inventáře hornolužických fonémů (**c'** se považuje za foném, **z'** nikoli). Nato následuje popis distribučně-kombinatorických vlastností fonémů hornolužické srbštiny a shrnující tabulky zachycující dvoukonsonantické skupiny na začátku a na konci slova (slabiky) a trojkonsonantických skupin na začátku

slova (slabiky) – ovšem bez otázky, jak případně rozlišit možné kombinace od kombinací jen existujících. Totéž se pak opakuje i pro dolnolužickou srbštinu (s. 82–86). V tomto pojednání lze vidět relativně spolehlivá rudimenta a východisko k dalším upřesněním. Výhodou je srovnání se všemi ostatními slovanskými jazyky (včetně statistického a areálového zařazení hornolužické srbštiny v tomto bodě v rámci slovanských jazyků).

Příspěvek k fonologické **dynamice** (částečně v duchu pražské školy) napsal Alek Pohl (1988): pokusil se v něm – ovšem více méně jen skicovitě – ukázat, jaké procesy se odehrávají ve **vokalických** systémech západoslovanských jazyků, tedy i hornolužické srbštiny. Sám jsem se synchronní dynamiku fonologického systému hornolužické srbštiny pokusil v rámci metodologie pražské školy ukázat na několika nápadných případech: dvojí **přízvukování** v hornolužické srbštině (které je rozdílné v synchronně domácích a synchronně cizích slovech), **přechodné pásmo mezi konsonanty a vokály**, fonémy **f** a **g** a sémiologizace **konsonantických skupin** a **sekvencí fonémů** (Vykypl 2006b).

Konečně několik příspěvků se zabývalo lužickosrbskou **grafikou** a **ortografií**. Jan Cyž (1956) psal o Janu Arnoštovi Smolerovi a srbské ortografii a jazykovědě. Michał Nawka (1965) se zabýval otázkou grafického zachycení fonémů *ě* a *ó* od nejstarších dob po současnost. Ačkoli jeho příspěvek je velice málo utříděný (málo se rozlišuje mezi fonémy *ě* a *ó* a grafémy *ě* a *ó*, mezi diachronními a synchronními aspekty problému, mezi spisovným jazykem a dialekty apod.), přesto jej lze považovat za materiálově cenný (mimo jiné dokládá silné grafické kolísání dobře reflektující nestabilitu fonémů *ě* a *ó* ve fonologickém systému hornolužické srbštiny). Nejdůležitější příspěvek k ortografii hornolužické srbštiny představuje důkladný pravopisný slovník Pawoła Völkel, vyšlý v několika vydáních (viz Völkel 1981, 2005). Koncept nového (zatím ovšem nerealizovaného) ortografického slovníku krátce popsala Irena Šerakowa (1994). Autor těchto řádků se pokusil psanou hornolužickou srbštinu popsat z důsledně glosematického hlediska (Vykypl 2006c). V souvislosti s otázkami ortografie či grafického záznamu hornolužické srbštiny budiž konečně zmíněn také zajímavý (i z obecnějazykovědného hlediska zajímavý) příspěvek k otázce lužickosrbské varianty slepeckého písma (Decaux 1962).

2.3. Dialektologie

Pokud jde o dialektologické práce, přináším zde pouze doplňky k soupisu u Fasky (Faßke 1990a, 260–262). Marcin Szczepański (1998) pojednal o otázce fonologického statusu hlásek *k'* a *g'* v lužickosrbských dialektech ve srovnání se situací v dialektech polštiny. Po starší knize Arnulfa Schroedera (Schroeder 1958) věnovala nověji slěpžanskému nářečí několik textů Hélène Brijnen (1994; 1998 = 1999; 2004). Ohlasy dvou velkých dialektologických monografií od Frida Michałka (Michalk 1962) a od Helmuta Jenče (Jentsch 1980) a přetisku klasického díla Ščerbova (Ščerba 1915) jsou zaznamenány níže v literatuře. O programovém článku Michałka a Sperbera (Michalk/Sperber 1983) psala Vendina (1988).

3. Historie

O pracích zabývajících se lužickosrbskou fonologií primárně z historického a diachronního hlediska pojednám jen krátce, neboť zde existuje shrnující literatura, totiž tři obsáhlé monografie.

Stará pozitivistická a pozitivisticky cenného materiálu plná práce Arnošta Muky (Mucke 1891) se sice zabývá především dolnolužickým hláskoslovím a tvaroslovím, najde se v ní však samozřejmě i mnoho k hornolužické srbštině. Jako 14. svazek lužickosrbského jazykového atlasu vyšla diachronní fonologie lužickosrbských dialektů (Faßke 1993a). Autorem nejvýznamnějšího počínu v diachronní fonologii obou lužických srbštin je Gunter Schaarschmidt (1997). Schaarschmidtova práce také obsahuje téměř vyčerpávající a tematicky uspořádaný seznam literatury. Zde je ještě několik doplňků.

Především je třeba zmínit metodologicky podnětnou práci Josefa Vintra (1978), směřující na příkladu diachronní fonologie češtiny a lužické srbštiny k obecnějazykovědným závěrům. Dále lze uvést dvě práce samotného Schaarschmidta k otázce reflexe praslovanských jerů v lužické srbštině (Schaarschmidt 1993a, 1993b) a jednu ke konvergenci mezi lužickou srbštinou a němčinou (Schaarschmidt 1993c) a Michalkovu recenzi Schaarschmidtova textu o vzniku hornolužickosrbského k^h (Michalk 1979), přinášející vlastní řešení problému. Především o vzniku k^h pak pojednává Faska ve svém příspěvku, který krátce zmiňuje i jiné jevy interference ve fonologickém systému obou lužických srbštin, zejména vzájemné interference mezi němčinou a lužickými srbštinami a také mezi psanou a mluvenou lužickou srbštinou (Faßke 1985). Důležitá je rovněž polemická diskuse mezi Šewcem a Faskou o metateze likvid a lužickosrbské změně $e > o$ (srov. Faßke 1993b, 1994, Šewc 1994a, 1994b, Schuster-Šewc 1997). Historicko-dialektologické téma a otázku (prehistorických) kontaktů mezi češtinou a lužickou srbštinou na příkladu hláskových shod (shod v hláskových změnách) existujících mezi lužickosrbskými a českými teritoriálně blízkými dialekty řešil v empiricko-materiálově zajímavé studii Jaromír Bělič (1976). Dvěma dílčími problémy z oblasti historického hláskosloví, označování fonémů $\check{c}$ a $\acute{c}$ a vzniku $\check{c}$ z t , se zabývala Ewa Siatkowska (1991, 1998). Spolu s Marcinem Szczepańskim pak psala o vývoji praslovanských skupin pr' , tr' , kr' v lužické srbštině (Siatkowska/Szczepański 2001). K antroponomastickému pohledu na lužickosrbské historické hláskosloví přispěl Walter Wenzel (1996). Konečně několik drobnějších příspěvků má za téma interferenci mezi lužickou srbštinou a němčinou (viz Michalk 1965c, Michalk 1969, Eichler 1974, Bielfeldt 1983; srov. také už zmíněný text Faßke 1985).

4. Výhled

Závěrem chci načrtnout hlavní témata celostního popisu hornolužické fonologie. Tomuto výhledu na další práci lze ostatně předelat (výše v § 1.2. zmíněný) téměř čtyřicet let starý výčet základních a stále málo splněných úkolů všestranného popisu fonologie spisovné hornolužické srbštiny od Dalibora Brozoviče (1968, 129):

„Drugačiji stav nije moguće zauzeti bez nekih definitivnijih podataka, prvenstveno o distribuciji fonemâ, dakle o sintagmatskoj strukturi gornjolужиčkoga standardnog jezika, a osim toga nije sasvim jasna granica ortoepske norme s jedne strane prema dijalektima, s druge prema razgovornom jeziku i vulgarnim germanizmima, s treće pak u odnosu prema manje asimiliranim elementima leksičke civilizacije nadgrad-

nje (terminologija i sl.), unekoliko i u odnosu na leksičke elemente stilističke sfere (onomatopeje, uzvici i sl.). Tek pošto se unese više svjetla u ta pitanja, bit će moguće i širi pristup fonološkoj problematici gornjolužičkoga standardnog jezika u njezinoj cjelini.“

Nejprve se nabízí otázka, co takřkajíc vlastně popisovat. Na začátku zmíněná morfologická monografie (Faßke/Michalk 1981) popisuje současnou spisovnou hornolužickou morfologii. Její fonologický protějšek by měl popisovat současnou spisovnou hornolužickou fonologii. Tzv. spisovný či standardní jazyk obecně představuje určitý jazykový systém, který klade hranice do určitého kontinua jazykových systémů a tak některé z těchto systémů spojuje v jeden celek. Z hlediska tohoto kontinua se spisovný jazyk vždy jeví jako více či méně „umělý“, tzn. zvnějšku daný. Právě to však umožňuje stratifikaci kontinua: spisovný či standardní jazyk se stává osou jím vymezeného úseku daného kontinua, podle níž se řadí ostatní jazykové systémy. Takový systém tedy sice virtuálně existuje v panchronních možnostech jazyka vůbec, reálně nicméně vzniká více či méně záměrným normotvorným aktem na materiále daného kontinua. Pokud jde o fonologický subsystém spisovného jazyka, zdá se, že jeho předpokládaným reálným základem je tzv. **ortoepie**. V případě hornolužické srbštiny je ortoepie (na rozdíl od ortografie; srov. výše § 2.) málo popsána (tzn. vlastně – ve smyslu pražské školy – kodifikována). Poměrně hojné poznámky se najdou u Šewce (1968), popis hornolužicko-srbské ortoepie však stále představuje naléhavé dílčí téma. Jako o dialekttech (srov. výše § 1.3.) platí i zde stále slova M. I. Lekomcevoj 1968a, 174: „Отсутствие ортоэпических словарей, акустических исследований и точных данных об артикуляции очень затрудняет представление этого языка в требуемой форме.“

Vedle otázek čistě materiállově-empirických ovšem současně vyvstává také otázka **metody popisu** standardu jako jazykového systému. Největší deskriptivně-explikativní silou podle mého názoru disponuje **fonologie pražské školy**. Pražská fonologie nicméně má (jak ukázal Leška 1993, 1999 aj.) dvě formy, které je třeba důsledně spojovat. První podoba, trubeckovsko-jakobsonovská „**paradigmatická**“, spočívá v přednostním popisu inventáře fonémů a fonologických prvků a jejich třídění do tzv. fonologických opozic, tj. podle podobností a rozdílů v manifestaci fonémů a fonologických prvků (podobností a rozdílů v jejich fonologickém obsahu neboli jejich distinktivních fonetických rysech, definovaných artikulačně nebo akusticky). Hojné poznámky a informace o tomto aspektu se najdou roztroušeny v dosavadní literatuře (zejména pak u Šewce a Fasky; srov. Šewc 1968, Faßke 1990a). Druhá, mathesiovská „**syntagmatická**“ koncepce pražské fonologie se zaměřuje na roli fonologických prvků při výstavbě významových jednotek. Syntagmatické aspekty hornolužické fonologie na rozdíl od otázek inventářových nebyly tak často pojednány. Cenná elementa se najdou u Fasky (srov. Faska 1972b; Faßke 1980).

Mathesiovskou fonologií se přesahuje k morfonologii, tedy třídění fonologického inventáře podle toho, jak se jeho jednotlivé prvky (aktuálně i potenciálně) podílejí na výstavbě různých typů znaků. **Morfonologie** hornolužické srbštiny téměř zcela chybí, najdou se jen nesoustavné poznámky tu v rámci formální morfologie (např. u Šewce 1968), tu v rámci fonologie (např. u Michalka 1974).

Pražská fonologie stejně jako pražský popis jazyka vůbec ovšem nepojímá jazykový systém staticky, nýbrž **dynamicky**. Pojem synchronního dynamismu jazykového systému zastřešuje několik jevů či otázek. V první řadě byl tento pojem formulován jako nástroj k překonání (ale ne zrušení!) saussurovské dichotomie mezi synchronií a diachronií, pocíťované jako příliš přísné či neadekvátní. Lze jej však s prospěchem užít

i jako nástroj vysvětlování jazykové variace a napětí v systému jazyka a tak k překonání pouhého deskriptivního pohledu na jazyk. Vztaheno na fonologický systém jazyka vyplývá z dynamismu každého jazykového systému také možnost sémiologizace fonologických prvků: fonologické prvky, jak známo, nenesou konkrétní (jednotlivý) význam, avšak mohou – potenciálně v rámci systému nebo aktuálně v rámci znaku – mít význam kategoriální. Zvláště zde jde o takové funkce jako signalizace synchronní cizosti, expresivity nebo periferního charakteru. Poslední funkci můžeme mít v jistém smyslu i za společný jmenovatel prvních dvou a první funkci lze považovat za zvláštní aspekt druhé. (Programově psal o synchronním dynamismu zejména Josef Vachek, souhrnně srov. Vachek 1983; explikativní sílu tohoto pojmu speciálně a dynamicky chápané pražské fonologie obecně předvedl Vachek ve svém mistrovském díle o fonologii češtiny, srov. Vachek 1968.) Studiu jazykového dynamismu se v oblasti hornolužické fonologie nabízí – také v důsledku specifčnosti jazykové situace lužické srbštiny – velké množství komplikovaných témat, jakými jsou například vztah standardu a substandardu (spisovného a hovorového jazyka; otázka stylistických rejstříků atd.) a s tím související vztah k dialektům a rovněž vzájemný poměr mezi hornolužickou a dolnolužickou srbštinou nebo vztah mezi lužickou srbštinou a němčinou a způsob jejich (vzájemného) ovlivňování. Z teoretického hlediska se pak zdá být zvláště zajímavý poměr mezi psaným a mluveným jazykem: zmíněná specifčnost jazykové situace hornolužické srbštiny spočívá i v tom, že psaný jazyk se výrazněji „zbavuje“ svého sekundárního postavení vůči jazyku mluvenému a ovlivňuje mluvený jazyk (srov. k tomu Faska 1998, 140–141; k dynamice hornolužické srbštiny obecně a její fonologie zvlášť srov. i Faska 1998, zvl. §§ 5 a 6 a Vykypěl 2006b).

5. Dodatek: dolnolužická srbština

Dodatkem krátce pojednám ještě o pracích k fonologii dolnolužické srbštiny.

Nejdůležitější z nich – obsahující také odkazy na další literaturu – vlastně už byly zmíněny, totiž dvě historické práce, Mucke (1891) a Schaarschmidt (1997) (§ 3), a dva svazky lužickosrbského jazykového atlasu o synchronní a diachronní fonologii lužickosrbských dialektů od Helmuta Fasky (Faške 1990a, 1993a) (§§ 1.3., 3.). Kromě toho je třeba uvést dvě gramatiky, které tvoří v jistém smyslu dolnolužický pendant k výše (§ 1.1.) zmíněným hornolužickým gramatikám Wowčerkové a Šewcově: s první lze srovnat stručnou gramatiku Bogumiła Šwjely (Šwela 1952, 1–10), s druhou – byť v ní nejsou teoretické reflexe obsaženy v takové míře jako u Šewce – pak gramatiku Pětša Janaše (Janaš 1976, 31–57). Užitečné poznámky k fonologii dolnolužické srbštiny se najdou i v učebnici tohoto jazyka od předního odborníka Manfreda Starosty (Starosta 1991, 14–27). Autorem starší práce, podávající popis distinktivních rysů dolnolužických fonémů, je J. N. Cheek (1959). O vývoji dolnolužické ortografie psal Michał Nuk (2000). Z prací s dialektologickou tematikou uvedme kromě důležité starší knihy Faskovy (Faške 1964) důkladnou monografii Ludmily Kalnine (Kalnyn' 1967), autorčinu práci z novější doby (Kalnyn' 1996) a text Hana Steenwijka (Steenwijk 1996). K Faskovi (Faške 1968) existuje stručný německý protějšek (Faške 1970). Vedle své starší historické práce (Schuster-Šewc 1958) psal Šewc nověji o přehlásce *e* po palatálách v dolnolužičtině (Schuster-Šewc 1995b).

Literatura

* označuje citované texty týkající se jen dolnolužické srbštiny

** označují citované texty obecné či nesorabistické

- Bělič, J. 1976. Některé hláskoslovné shody česko-lužické. *Lětopis ISL* A 23/2, 161–170
- Bielfeldt, H. H. 1983. Die Vertretung deutscher *e*-Laute in sorbischen Entlehnungen. *Zeitschrift für Slawistik* 28, 358–372
- Brijnen, H. 1994. On the phonology of the Sorbian dialect of Slěpe (based on Handrik's edition of the manuscripts of Hanso Nepila). In: *Dutch contributions to the eleventh International Congress of Slavists, Bratislava, August 30 – September 9, 1993. Linguistics*. Ed. A. A. Barentsen, B. M. Groen, R. Sprenger. Amsterdam, 61–91 (Studies in Slavic and General Linguistics; 22)
- Brijnen, H. 1998. Die phonologische Entwicklung des Schleifer Dialekts im 19. und 20. Jahrhundert. In: *Dutch contributions to the twelfth International Congress of Slavists, Cracow, August 26 – September 3, 1998. Linguistics*. Ed. A. A. Barentsen, B. M. Groen, J. Schaeken, R. Sprenger. Amsterdam, 93–123 (Studies in Slavic and General Linguistics; 24)
- Brijnen, H. 1999. Rozwój fonologiczny dialektu slěpiańskiego w XIX i XX wieku. *Zeszyty lużyckie* 27, 13–40
- Brijnen, H. 2004. *Die Sprache des Hanso Nepila. Der niedersorbische Dialekt von Schleife in einer Handschrift aus der 1. Hälfte des 19. Jahrhunderts*. Bautzen. (Spisy Serbskeho instituta; 35)
- Brozović, D. 1968. O matrici fonemâ gornjolužičkoga jezika. *Lětopis ISL* A 15/2, 129–137
- Cyž, J. 1956. Jan Arnošt Smoler a serbski prawopis a rěčespyt. *Rozhlad* 6, 72–77
- Dcaux, É. 1962. Zum Problem einer sorbischen Blindenschrift. *Lětopis ISL* A 9/2, 39–52
- Eichler, E. 1974. Slawisch-deutscher Sprachkontakt auf phonetischer Ebene. *Zeitschrift für Slawistik* 19, 719–724
- Faska, H. 1972a. Stopjeń wužiwanosće korelacije spěwnosće w *langue* a *parole* na materialu serbšćiny. *Slavia* 41, 187–190
- Faska, H. 1972b. K distribuciji fonema *l* w serbšćinje. *Slavia* 41, 176–179
- Faska, H. 1996 [1998]. Homofonija a homofony – namjet k wujasnjenju dwělomnych padow serbskeje fonologije. *Govor. Časopis za fonetiku* 13, 63–71
- Faska, H. (ed.) 1998. *Serbšćina*. Opole
- Faska, H. 2003. *Pučnik po hornjoserbšćinje*. Budyšin
- *Faßke, H. 1964. *Die Vetschauer Mundart*. Budyšin (Spisy Instituta za serbski ludospyt; 19) [recenze: R. Löttsch, *Zeitschrift für Slawistik* 11, 1966, 108–114; T. B. Старак, *Структура и розвиток слов'янських мов*. Київ 1967, 163–168 (Слов'янське мовознавство; 5)]
- Faßke, H. 1967. Zum Ausnutzungsgrad phonologischer Gegensätze und zur Phonemfrequenz dargestellt am Material der sorbischen Dialekte. In: *Verhandlungen des zweiten Internationalen Dialektologenkongresses, Marburg/Lahn, 5.–10. September 1965*. I. Ed. L. E. Schmitt. Wiesbaden, 202–211 (*Zeitschrift für Mundartforschung*. Beihefte, Neue Folge; 3)
- *Faßke, H. 1968. K fonologiskej interpretaciji **o* po labialach a welarach w delnjoserbskich dialektach. In: *Sorabistische Beiträge zum VI. Internationalen Slawistenkongreß*. Bautzen, 7–19
- Faßke, H. 1969. Recenze Šewce 1968. *Lětopis ISL* A 16/2, 244–251

- *Faßke, H. 1970. Zur Perzeption und phonologischen Interpretation des *o nach Labialen und Velaren im Niedersorbischen. In: *Proceedings of the Sixth International Congress of Phonetic Sciences (Held at Prague 7–13 September 1967)*. Ed. B. Hála, M. Romportl, P. Janota. Prague, 313–315
- Faßke, H. 1975. *Sorbischer Sprachatlas 11. Morphologie. Die grammatischen Kategorien. Die Paradigmatik des Substantivs*. Bautzen
- Faßke, H. 1978 [1983]. K prašenju akcenta w serbšćinje. *Slavica Pragensia* 21, 15–23. (Acta Universitatis Carolinae 1978. Philologica; 3–5)
- Faßke, H. 1979. Zur Bestimmung von Phonemen. Ein Vorschlag zur Präzisierung der 3. Trubetzkowschen Regel. *Lětopis ISL A* 26/1, 37–39
- Faßke, H. 1980. Kombinatoriske możnosće konsonantow w zapadosłowjanskich spisownych rěčach. *Lětopis ISL A* 27/2, 120–130
- Faßke, H. 1984. Zur Herausbildung einer einheitlichen Graphik und Orthographie des Obersorbischen im 19. Jahrhundert. *Zeitschrift für Slawistik* 29, 872–878
- Faßke, H. 1985. Zjawy interferency w zwukowym systemje serbšćiny. In: *Studia gramatyczne*. VI. Ed. R. Laskowski, L. Dukiewicz. Wrocław etc., 35–46 (Prace Instytutu Języka Polskiego PAN; 55)
- Faßke, H. 1988. *Sorbischer Sprachatlas 12. Morphologie. Die Flexion der Adjektive, Pronomen und Verben*. Bautzen
- Faßke, H. 1990a. *Sorbischer Sprachatlas 13. Synchronische Phonologie*. Bautzen
- Faßke, H. 1990b. Je c' w serbšćinje fonem? *Lětopis ISL A* 37, 1–7
- Faßke, H. 1991. Gibt es Homophone und was ist das? In: *Problemy opisu gramatycznego języków słowiańskich*. Ed. M. Grochowski. Warszawa, 45–49
- Faßke, H. 1993a. *Sorbischer Sprachatlas 14. Historische Phonologie*. Bautzen [recenze: Schuster-Šewc 1995a; K. Müller, *Slavia* 64, 1995, 437–440]
- Faßke, H. 1993b. Psł. *tert/telt*-skupiny a změna *e do o w serbšćinje. *Lětopis* 40/1, 63–70
- Faßke, H. 1994. Hišće raz k změnje *e do o w serbšćinje. *Lětopis* 41/1, 139–141
- Faßke, H. 1997. Bilabialny sonor *ɥ* w serbšćinje a problem jeho fonologiskeho statusa. In: *Onomastyka i dialektologia. Prace dedykowane Pani Profesor Ewie Rzetelskiej-Feleszko*. Ed. H. Popowska-Taborska a J. Duma. Warszawa, 85–90
- Faßke, H., Michalk, S. 1981. *Grammatik der obersorbischen Schriftsprache der Gegenwart. Morphologie*. Bautzen [recenze: H. Běličová, *Slavia* 52, 1983, 401–407; J. Ružička, *Slavica Slovaca* 18, 1983, 66–67; M. Ivić, *Južnoslovenski filolog* 40, 1984, 187–190; J. Vintr, *Wiener Slavistisches Jahrbuch* 30, 1984, 187–190; R. Löttsch, *Zeitschrift für Slawistik* 30, 1985, 294–297]
- **Fischer-Jørgensen, E. 1952. On the definition of phonem categories on a distributional basis. *Acta Linguistica* 7, 8–39. [Reprint in: E. Fischer-Jørgensen: *25 Years' Phonological Comments*. München 1979, 90–121 (Internationale Bibliothek für allgemeine Linguistik; 31)]
- Frinta, A. 1963. Dlouhé samohlásky v lužické srbštině. *Slavia Occidentalis* 23, 37–52
- *Cheek, J. N. 1959. *A Distinctive Feature Phonematic Analysis of Lower Sorbian*. Cambridge (Mass.)
- **Jakobson, R. 1971. *Selected Writings*. I. The Hague-Paris
- Jakoby, W. 1977. Zum obersorbischen Phonemsystem. In: *Festschrift für Heinz Wissmann*. Ed. H. Jellitte, R.-D. Kluge. Frankfurt am Main-Bern-Las Vegas, 141–155 (Beiträge zur Slavistik; 2)
- *Janaš, P. 1976, 1984. *Niedersorbische Grammatik für den Gebrauch der Sorbischen Erweiterten Oberschule*. Bautzen

- Jenč, H. 1965a. Wo přizvuku w prepozicionalnych wjazbach. *Serbska šula* 18, 373–378
- Jenč, H. 1965b. Wo přizvuku w prepozicionalnych wjazbach ze słownej skupinu. *Serbska šula* 18, 552–556
- Jenč, R. 1976. Alternacija g – z/dz w hornjoserbsčinje. *Lětopis ISL* A 23/2, 171–181
- Jentsch, H. 1980. *Die sorbische Mundart von Rodewitz/Spree*. Bautzen (Spisy Instituta za serbski ludospyt; 47) [recenze: K. Palkovič, *Slavica Slovaca* 18, 1983, 303–305]
- Jermakova, M. I. [Ермакова, М. И.], Nedolužko, A. Ju. [Недолужко, А. Ю.] 2005. Серболужицкий язык. In: *Языки мира. Славянские языки*. Ed. A. M. Молдован et al. Москва, 309–347
- *Kalnyn', L. E. [Калнынь, Л. Э.] 1967. *Типология звуковых диалектных различий в нижнелужицком языке*. Москва [recenze: S. Michalk, *Zeitschrift für Slawistik* 14, 1969, 286–293]
- *Kalnyn', L. E. [Калнынь, Л. Э.] 1996. Нижнелужицкая рефлексация *o как компонент фонетической программы слов. In: *Z historii języków łużyckich. Zbiór studiów*. Ed. H. Faska, E. Wrocławska. Warszawa, 174–189 (Język na pograniczach; 18)
- Lekomceva, M. I. [Лекомцева, М. И.] 1968a. Фонологическая система литературного верхнелужицкого языка. In: М. И. Лекомцева: *Типология структур слога в славянских языках*. Москва, 174–187
- Lekomceva, M. I. [Лекомцева, М. И.] 1968b. К типологии фонологических структур слова в славянских языках. In: *Славянское языкознание. VI международный съезд славистов (Прага, август 1968 г.). Доклады советской делегации*. Москва, 277–295
- Lekomceva, M. I., Segal, D. M., Sudnik, T. M., Šur, S. M. [Лекомцева, М. И., Сегал, Д. М., Судник, Т. М., Шур, С. М.] 1963. Опыт построения фонологической типологии близкородственных языков. In: *Славянское языкознание. Доклады советской делегации. V международный съезд славистов (София, сентябрь 1963)*. Москва, 423–476
- **Leška, O. 1993. Fonologie v myšlenkové struktuře moderní jazykovědy. *Slovo a slovesnost* 54, 81–87
- **Leška, O. 1999. Prague School linguistics: Unity in diversity. *Travaux du Cercle linguistique de Prague (n.s.)* 3, 3–14
- Macháčková, K. 1997. *Vliv přízvuku na délku vokálů v lužické srbštině*. Lipsko (rukopis v knihovně lipského Ústavu pro sorabistiku)
- Macháčková, K. 1998. Přízvuk v horní lužické srbštině. *Práce z dějin slavistiky* 20, 143–146
- Macháčková, K. 1999. Vliv přízvuku na délku vokálů v lužické srbštině. *Lětopis* 46, Wosebity zešiwk, 173–185
- **Mathesius, V. 1931. Zum Problem der Belastungs- und Kombinationsfähigkeit der Phoneme. *Travaux du Cercle linguistique de Prague* 4, 148–152 [Reprint in: *A Prague School Reader in Linguistics*. Ed. J. Vachek. Bloomington 1964, 177–182]
- Michalk, F. 1954a. Fonetika. *Serbska šula* 7, 176–180
- Michalk, F. 1954b. Zwukowe możnosće čłowječich rěčadłow a elementy zwuka. *Serbska šula* 7, 309–312
- Michalk, F. 1954c. Wokale. *Serbska šula* 7, 405–408
- Michalk, F. 1955. Fonetika. In: *Serbščina: studijne listy*. Mały Wjelkow, 2, s. 3–17, 3, s. 75–85, 4, s. 127–138
- Michalk, F. 1965a. Über das sorbische Sandhi. *Studia z filologii polskiej i słowiańskiej* 5, 355–360

- Michałk, F. 1965b. Über das Satzsandhi in den sorbischen Dialekten. *Prace językoznawcze* 15, 311–313 (Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego; 114)
- Michałk, F. 1965c. Wliw serbsčiny na wurjekowanje němskich zwukow. *Serbska šula* 18, 481–486
- Michałk, F. [Михалк, Ф.] 1974. Краткий очерк грамматики современного верхнелужицкого языка. In: К. К. Трофимович: *Верхнелужицко-русский словарь. Hornjoserbsko-ruski słownik*. Red. F. Michałk, P. Völkel. Budyšin-Moskva, 472–511
- Michałk, F. 1979. Recenze Schaarschmidta 1978. *Lětopis ISL* A 26/2, 190–196. [Reprint in: Michałk 1994, 238–246]
- Michałk, F. 1994. *Studia o języku łużyckim. Studije k serbskej řeči. Studien zur sorbischen Sprache*. Ed. H. Faska, E. Rzetelska-Feleszko. Warszawa
- Michałk, F., Sperber, W. 1983. Wopisanje fonologiskich systemow narěčow serbskich informaciskich dypkow w Słowjanskim rěčnym atlasu. *Lětopis ISL* A 30/1, 1–24
- Michalk, S. 1953. *Vergleich des russischen und obersorbischen Lautsystems*. Leipzig (rukopis diplomové práce, podané na Lipské univerzitě)
- Michalk, S. 1962. *Der obersorbische Dialekt von Neustadt*. Bautzen (Spisy Institutu za serbski ludospyt; 15) [recenze: R. Löttsch, *Zeitschrift für Slawistik* 10, 1965, 150–159; M. И. Ермакова, Л. Э. Калнынь, *Советское славяноведение* 1965, 5, 78–81]
- Michalk, S. 1964. Zur Frage des sorbischen Sandhi (Satzphonetik). *Zeitschrift für Slawistik* 9, 221–240 [Reprint in: Michałk 1994, 76–99]
- Michalk, S. 1969. Über den Einfluß des Sorbischen auf das Neulausitzische. In: *Slawisch-deutsche Wechselbeziehungen in Sprache, Literatur und Kultur*. Ed. W. Krauss, Z. Stieber, J. Bělič, V. I. Borkovskij. Berlin, 126–135
- Mohelský, V. 1948. *Mluvnice hornolužické srbštiny a slovník hornosrbsko-český*. Olomouc
- Mucke, K. E. 1891. *Historische und vergleichende Laut- und Formenlehre der niedersorbischen (niederlausitzisch-wendischen) Sprache mit besonderer Berücksichtigung der Grenzdialecte und des Obersorbischen*. Leipzig [Reprint: Leipzig 1965]
- Nawka, M. 1965. Zwukaj ě a ó w hornjoserbskim pisanju. *Slavia Occidentalis* 25, 45–67
- Novotná-Hůrková, J. 1976. Výzkum zvukové stránky hornolužické srbštiny. *Vokalismus. Lětopis ISL* A 23/1, 5–28
- Novotná-Hůrková, J. 1978 [1983]. Kvantita vokálů a přízvuk v hornolužické srbštině. *Slavica Pragensia* 21, 45–50 (Acta Universitatis Carolinae 1978. Philologica; 3–5)
- Novotná-Hůrková, J. 1993. Zvuková stránka hornolužické srbštiny. *Lětopis* 40/1, 25–30
- *Nuk, M. 2000. Bogumił Šwjela a wuwice delnjoserbskeje ortografije. *Sorapis* 1, 77–93
- Páta, J. 1931. Fonografické zápisy lužicksrbské. *Časopis pro moderní filologii* 17, 112–124
- Pohl, A. 1988. Zur Dynamik der Vokale in den westslavischen Sprachen. Gegenüberstellung einiger wesentlicher phonologischer Prozesse im Polnischen, im Slovakischen, im Tschechischen und in den sorbischen Sprachen. In: *Slavistische Studien zum X. Internationalen Slavistenkongress in Sofia 1988*. Ed. R. Olesch, H. Rothe. Köln-Wien, 185–202 (Slavistische Forschungen; 54)
- Róža, H. 1966. Přinošk k prašenjam akcenta cuzych słowow w serbsčínje. *Serbska šula* 19, 77–80
- Sawicka, I. 1974. *Struktura grup spółgłoskowych w językach słowiańskich*. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk (Monografie Slawistyczne; 27)
- Schaarschmidt, G. 1978. Aspirated stops in Sorbian and German. *Germano-Slavica* 2, 337–352
- Schaarschmidt, G. 1993a. Dialectal variation in Sorbian reflexes of the Common Slavic jers. In: *Principles and Prediction: the Analysis of Natural Language. Papers in honor*

- of Gerald Sanders. Ed. M. Eid, G. Iverson. Amsterdam, 367–376 (Current Issues in Linguistic Theory; 98)
- Schaarschmidt, G. 1993b. Reflexe eines Jer-Umlauts im Sorbischen und Nordwestslavischen. *Lětopis* 40/1, 19–25
- Schaarschmidt, G. 1993c. Convergent sound change in Sorbian and German. In: *Actes du XVe Congrès international des linguistes, Québec, Université Laval, 9–14 août 1992*. IV. Ed. A. Crochetière, J.-C. Boulanger, C. Ouellon. Sainte Foy, 31–34
- Schaarschmidt, G. 1997 [1998]. *The Historical Phonology of the Upper and Lower Sorbian Languages*. Heidelberg (Historical Phonology of the Slavic Languages; 6) [recenze: G. Holzer, *Wiener Slavistisches Jahrbuch* 45, 1999, 335–337; G. Stone, *Zeitschrift für slavische Philologie* 58, 1999, 469–472]
- Schaarschmidt, G. 2002. *Upper Sorbian*. München (Languages of the World. Materials; 160)
- Schroeder, A. 1958. *Die Laute des wendischen (sorbischen) Dialekts von Schleife in der Oberlausitz*. Tübingen (Mitteldeutsche Forschungen; 14) [recenze: H. Schuster-Šewc, *Zeitschrift für Slawistik* 4, 1959, 771–780; É. Decaux, *Bulletin de la Société de linguistique de Paris* 55/2, 1960, 205–207; J. N. Cheek, *International Journal of Slavic Linguistics and Poetics* 5, 1962, 146–150]
- *Schuster-Šewc, H. 1958. *Vergleichende historische Lautlehre der Sprache des Albin Moller. Beitrag zur Geschichte der niedersorbischen Sprache*. Berlin (Veröffentlichungen des Instituts für Slawistik, Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin; 15) [recenze: M. Gruchmann, *Deutsche Literaturzeitung für Kritik der internationalen Wissenschaft* 83, 1962, 904–906]
- Schuster-Šewc, H. 1966a. *Bibliographie der sorbischen Sprachwissenschaft*. Bautzen (Spisy Instituta za serbski ludospyt; 27)
- Schuster-Šewc, H. 1966b. Fonologiska struktura hs. rěče. *Lětopis ISL* A 13/2, 47–57
- Schuster-Šewc, H. 1995a. Synchronische und diachronische Phonologie des Sorbischen (Sorbischer Sprachatlas. Serbski rěčny atlas, Bd. 13 und 14). *Zeitschrift für Slawistik* 40, 68–91 [recenze Faßkeho 1990a a 1993a]
- *Schuster-Šewc, H. 1995b. Zum gegenseitigen Verhältnis der Umlaute (Depalatalisierung) 'e + K > 'o und 'e + K > 'a im Niedersorbischen: ein Beitrag zu den ehemaligen niedersorbisch-polnischen (westlechitischen) sprachlichen Beziehungen. In: *Manus amicitiae. Studia linguistica in honorem Witoldi Mańczak septuagenarii*. Ed. A. Bochnakowa, S. Widłak, 147–151
- Schuster-Šewc, H. 1996. *Grammar of the Upper Sorbian Language: phonology and morphology*. Přel. G. H. Toops. München (Lincom Studies in Slavic Linguistic; 03) [recenze: R. A. Orr, *Journal of Slavic Linguistics* 7, 1999, 325–330]
- Schuster-Šewc, H. 1997. Die beiden sorbischen Umlaute 'e > 'o und 'e > 'a auf dem Hintergrund der späterslavischen Lautentwicklung. In: *Obraz językowy słowiańskiego Pomorza i Łużyc: pogranicza i kontakty językowe*. Ed. J. Zieniukowa. Warszawa, 73–84 (Język na pograniczach; 19)
- Siatkowska, E. 1991. Górnołużyckie ě || ć teraz i w świetle dawnej ortografii. *Studia z filologii polskiej i słowiańskiej* 28, 143–150
- Siatkowska, E. 1998. O pochodzeniu głuź. ě kilka myśli „nieuczesanych”. *Zeszyty łużyckie* 25, 29–35
- Siatkowska, E., Szczepański, M. 2001. Próba rekonstrukcji łużyckiego rozwoju prasłowiańskich grup *pr̥*, *tr̥*, *kr̥* w świetle zapisów Mikołaja Jakubicy. In: *Nowy Testament w dziejach i kulturze Europy. 450 rocznica przekładu Nowego Testamentu*

- przez Mikołaja Jakubicę na język dolnołużycki. Ed. T. Jaworski, W. Pyżewicz. Zielona Góra, 107–116 (Zielonogórskie Studia łużyckie; 3)
- Sobierajski, Z. 1963. Ocena artykułu A. Frinty pt. *Dlouhé samohlásky v lužické srbštině*. *Slavia Occidentalis* 23, 53–56
- Sperber, W. [Шпербер, В.] 1982. Группы согласных в начале и в конце словоформ в славянских языках. *Zeitschrift für Slawistik* 27, 740–750
- *Starosta, M. 1991. *Niedersorbisch schnell und intensiv 1. Lehrbuch für Fortgeschrittene und sorabistisch interessierte*. Bautzen
- *Steenwijk, H. 1996. Phonologie des niedersorbischen Dialekts von Dissen/Dešno. *Lětopis* 43/1, 75–96
- Stone, G. C. 1968. The Phonemes *f* and *g* in Sorbian. *The Slavonic and East European Review* 46, 315–323
- Stone, G. 1993. Sorbian (Upper and Lower). In: *The Slavonic Languages*. Ed. B. Comrie, G. G. Corbett. London-New York, 593–685
- Stone, G. 1998. Das Obersorbische. In: *Einführung in die slavischen Sprachen*. 3. vyd. Ed. P. Rehder. Darmstadt, 178–187
- Szczepański, M. 1998. O fonologiczności *k'* a *g'* w dialektach łużyckich i polskich. *Zeszyty łużyckie* 25, 35–47
- Ščerba, L. V. [Щерба, Л. В.] 1915. *Восточнолуژیцкое наречие*. I. Петроград. [Reprint s předmluvou H. Schustera-Šewce. Bautzen 1973; recenze: J. Petr, *Slavia* 44, 1975, 414–417; K. Gutschmidt, *Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung* 34, 1981, 500]
- Šćrakowa, I. 1994. Koncepcija novoga pravopisnog rječnika gornjolužičkoga jezika. *Filologija (Zagreb)* 22–23, 101–103
- Šewc, H. 1968, ²1984. *Gramatika hornjoserbskeje řeče. 1. zwjazk: fonematika a morfologija*. Budyšin [recenze: Faßke 1969]
- Šewc, H. 1976. *Gramatika hornjoserbskeje řeče. 2. zwjazk: syntaksa*. Budyšin
- Šewc, H. 1994a. Diskusijny přinošk k: Helmut Faßke, „Psl. *tert/telt*-skupiny a změna **e* do *o* w serbšćinje“, *Lětopis* 1 (1993), 63–70. *Lětopis* 41/1, 134–138
- Šewc, H. 1994b. Wotmołwa k: Helmut Faßke, Hišće raz k změnje **e* do *o* w serbšćinje (*Lětopis* 41/1, str. 139–141). *Lětopis* 41/2, 115–116
- *Śwela, B. ²1952. *Grammatik der niedersorbischen Sprache*. Ed. F. Měšk. Bautzen
- Topolińska, Z. 1959. Über den Akzent am Reimende im Obersorbischen und Tschechischen. *Zeitschrift für Slawistik* 4, 364–378
- Trofimovič, K. K. [Трофимович, К. К.] 1977. Серболужицкий язык. In: *Славянские языки (Очерк грамматики западославянских и южнославянских языков)*. Ed. А. Г. Широкова, В. П. Гудков. Москва, 170–215
- Trofimovič, K. K. [Трофимович, К. К.] 1989. *Серболужицкий язык*. Минск
- **Trubetzkoy, N. S. 1934. *Das morphonologische System der russischen Sprache*. Prag (Travaux du Cercle linguistique de Prague; 5/2)
- **Trubetzkoy, N. S. 1939. *Grundzüge der Phonologie*. Prag (Travaux du Cercle linguistique de Prague; 7)
- **Vachek, J. 1968. *Dynamika fonologického systému současné spisovné češtiny*. Praha (Studie a práce lingvistické; 8)
- **Vachek, J. 1983. Remarks on the dynamism of the system of language. In: *Praguiana: Some Basic and Less Known Aspects of the Prague Linguistic School*. Ed. J. Vachek. Amsterdam-Praha, (Linguistic & Literary Studies in Eastern Europe; 12), 241–254

- Vanek, A. L. 1972. Some aspects of Lusatian phonology: A transformational treatment. In: *Actes du septième congrès international des sciences phonétiques (Tenu à l'Université de Montréal et à l'Université de McGill 22–28 août 1971)*. Ed. A. Rigault, R. Charbonneau. Le Hague-Paris, 799–802
- Vendina, T. I. [Вендина, Т. И.] 1988. Recenze Michałka/Sperbera 1983. In: *Общеславянский лингвистический атлас. Материалы и исследования. 1983*. Москва, 325–327
- Vintr, J. 1978. Das Systemmodell in der diachronen Phonologie. Am Beispiel des Tschechischen und Sorbischen. *Wiener Slavistischer Almanach* 1, 207–217
- Völkel, P. ⁴1981. *Hornjoserbsko-němski słownik. Prawopisny słownik hornjoserbskeje rěče*. Budyšin
- Völkel, P. ⁵2005. *Hornjoserbsko-němski słownik. Prawopisny słownik hornjoserbskeje rěče*. Ed. T. Meškank. Budyšin
- Vykypěl, B. 2002. Fragen der Beschreibung des Ausdrucksplans (mit Beispielen aus dem Obersorbischen). In: *Beiträge der Europäischen Slavistischen Linguistik (POLYSLAV)* 5. Ed. R. Blankenhorn, S. Dönnighaus, R. Marzari. München, 236–250 (Die Welt der Slaven. Sammelbände. Сборники; 15)
- Vykypěl, B. 2003. Vokale und Konsonanten als Selbst- und Mitlaute (mit Beispielen aus dem Obersorbischen). Eine späte Intervention in die glossematische Debatte. *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity A* 51, 57–82 [také ke stažení: http://dkf.ics.muni.cz/~xvalicek/texts/rada_jazykovedna/05vykypel.pdf]
- Vykypěl, B. 2004. Grundriss des obersorbischen Ausdruckssystems. Eine Glossematiktude. In: *Beiträge der Europäischen Slavistischen Linguistik (POLYSLAV)* 7. Ed. M. Bayer, M. Betsch, J. Błaszczak. München, 212–219 (Die Welt der Slaven. Sammelbände. Сборники; 22)
- **Vykypěl, B. 2005. *Glossematikstudien. Unzeitgemäße Betrachtungen zu Louis Hjelmslevs Sprachtheorie*. Hamburg (Philologia – Sprachwissenschaftliche Forschungsergebnisse; 66)
- Vykypěl, B. 2006a. Recenze Fasky 2003. *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity A* 54, 2006, 249–254 [také ke stažení: http://www.phil.muni.cz/sborniky/rada_jazykovedna/dataweb06/06Drecenze/Helmut%20Faska.htm]
- Vykypěl, B. 2006b. Die Dynamik des obersorbischen phonologischen Systems. *Zeitschrift für slavische Philologie* 65, 135–155
- Vykypěl, B. 2006c. Grundriss des Ausdruckssystems des geschriebenen Obersorbischen. In: *Beiträge der Europäischen Slavistischen Linguistik (POLYSLAV)* 9. Ed. B. Brehmer, V. Zhdanova, R. Zimny. München, 103–108 (Die Welt der Slaven. Sammelbände. Сборники)
- Wenzel, W. 1996. Anthroponomastische Beiträge zur sorbischen historischen Lautlehre. In: *Z historii języków łużyckich. Zbiór studiów*. Ed. H. Faska, E. Wrocławska. Warszawa, 157–168 (Język na pograniczach; 18)
- Wölke, S. 2005. *Geschichte der sorbischen Grammatikschreibung. Von den Anfängen bis zum Ende des 19. Jahrhunderts* (Spisy Serbskeho instituta; 38)
- Wowčerck, P. ²1954, ³1955. *Kurzgefaßte obersorbische Grammatik. Phonetik und Morphologie*. Berlin